

DRAGOVAN ŠEPIC

Talijanski iredentizam na Jadranu

Konstante i transformacije

Iredentizam je, kao važan faktor u povijesti Italije XIX i XX stoljeća, privlačio nemalu pažnju talijanske i ostale povijesne znanosti. Obradivan je najviše u sklopu talijanske povijesti od risorgimenta do kraja prvoga svjetskog rata, s posebnim osvrtom na talijansko-austrijske odnose,¹ a isticala se njegova uloga i u periodu Pariske mirovne konferencije 1919—1920. i diplomatskih pregovora o jugoslavensko-talijanskoj granici.² Međutim, manje je istražen iredentizam u vrijeme fašizma i u razdoblju nakon drugoga svjetskog rata, iako je i tada bio prisutan u talijanskoj politici.

U talijanskoj historiografiji nema cjelovitijih monografskih radova o samom iredentističkom pokretu,³ društvenim uvjetima u kojima se javio

¹ Spominjem samo neke poznatije radove: *G. Tivaroni*, Storia critica del Risorgimento italiano (Torino 1888—1897, 9 vol.); *A. Omodeo*, L'età del Risorgimento italiano (novo izd. Napoli 1946); *B. Croce*, Storia d'Italia dal 1871 al 1915 (Bari 1927); *P. Silva*, L'Italia fra le grandi potenze 1882—1914 (Rim 1931); *G. Volpe*, Italia moderna 1815—1915 (Firenze 1943—1952, 3 vol.); *A. Sandonà*, L'irredentismo nelle lotte politiche e nelle contese diplomatiche italo-austriache (Bologna 1932—1938, 3 vol.); *F. Chabod*, Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896. Le premesse (Bari 1951); *G. Salvemini*, La politica estera dell'Italia dal 1871 al 1914 (Firenze 1944); *C. Morandi*, Politica estera dell'Italia dopo il '70 (Firenze, novo izd. 1968); *L. Valiani*, La dissoluzione dell'Austria-Ungheria (Milano 1966); *G. Spadolini*, I repubblicani dopo l'Unità (Firenze 1963); *C. Schiffner*, La Venezia Giulia nell'età del Risorgimento (Udine 1965); *E. Sestan*, La Venezia Giulia (Bari 1965); Različiti autori, Il movimento nazionale a Trieste nella prima guerra mondiale (Udine 1968).

² *C. Silvestri*, Dalla redenzione al Fascismo. Trieste 1918—1922 (Udine 1959), *Isti*, Storia del Fascio di Trieste dalle origini alla conquista del potere 1919—1922 (u zborniku radova »Fascismo, Guerra, Resistenza«, Trst 1969); *P. Alatri*, Nitti, D'Annunzio e la questione adriatica (Rim 1956); *E. Apib*, Italia, Fascismo e Antifascismo nella Venezia Giulia 1918—1943 (Bari 1966).

³ Među važnijim radovima o iredentističkom pokretu ipak treba spomenuti: *A. Vivante*, L'irredentismo adriatico (Firenze 1912); *G. Guerrazzi*, Ricordi d'irredentismo. I primordi della »Dante Alighieri« (Bologna 1922); *G. Giurjati*, La vigilia (Milano 1931); *M. Alberti*, L'irredentismo senza romanticismi (Trst 1936). O razvoju iredentizma ima također više podataka u brojnim radovima posvećenim povijesti Talijana u Austriji. Problemu iredentizma posvećena je pažnja i u austrijskoj publicistici i historiografiji: *A. Haymerle*, Italicae res (Beč 1879); *M. Mayr*, Der italienische Irredentismus (Innsbruck—Bozen 1916); *H. Kramer*, Die Italiener unter Österreich-Ungarn (Beč 1954); *Th. Veiter*, Die Italiener in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (Beč 1965). U našoj literaturi ima nešto o iredentizmu u: *F. Šišić*, Predratna politika Italije i postanak Londonskog pakta (Split 1933), *M. Marjanović*, Londonski ugovor iz godine 1915. (Zagreb 1960) i *I. Mihovilović*, Italian Expansionist Policy towards Istria, Rijeka and Dalmatia 1945—1953. Documents (Beograd 1954).

i razvijao, o njegovoj snazi i proširenosti i o njegovim socijalnim i političkim koncepcijama, tako da je njegov više nego stoljetni razvoj, u toku kojeg je mijenjao karakter i idejni sadržaj, ostao nedovoljno osvijetljen. A upravo je proučavanje te evolucije zanimljivo za historičara i može pomoći također da se nađe i odgovor na pitanje o istinskom karakteru pokreta koji sada djeluje u Italiji pod imenom iredentizma. Ovaj sumarni pregled razvoja talijanskog iredentizma nema pretenzija da popuni praznine koje se osjećaju u historiografiji o iredentističkom pokretu, već samo da upozori na transformacije što ih je iredentizam doživio od svojih početaka do danas.

I

Iredentizam se, kao pokret toga imena, javlja god. 1877, tek nakon ujedinjenja Italije, i u prvo vrijeme ima u svom programu samo borbu za priključenje onih »talijanskih teritorija« koji su i nakon ujedinjenja god. 1866. još uvijek ostali pod Austrijom. Te su teritorije počeli u Italiji nazivati »neoslobođenim« (terre irredente), a pripadnike toga pokreta iredentistima.

Međutim, pokret za oslobođenje i ujedinjenje talijanskog naroda počeo je mnogo prije, još prvih decenija XIX stoljeća, pa se iredentizmom stao nazivati i pokret koji su nosili »karbonari« i pripadnici »Giovine Italia« u doba risorgimenta. Iredentizam će produžiti svoj život i nakon 1918, kad bude konačno dovršeno ujedinjenje talijanskog naroda i kad Italija bude u punoj imperijalističkoj ekspanziji, pa će ostati aktivan sve do naših dana.

Prvi, ali samo djelomični, program ujedinjenja talijanskih zemalja datira još od kongresa Talijana sjeverne Italije u Bassanu 1797. godine. Dvadeset godina nakon toga, 1818. godine, tajno političko udruženje karbonara (carbonaria), koje je težilo za ujedinjenjem Italije kao republike, proklamiralo je u »Paktu Ausonije« da Italija (za koju su predviđali da se nazove Ausonija) treba da se proteže između Tirenskog, Sredozemnog i Jadranskog mora, od Malte na jugu do Alpi na sjeveru, od Boke Kotorske do Trsta, i da na istočnoj obali Jadrana dobije granice na planinama koje je dijele od Balkana, tj. na Orjenu, Dinari, Velebitu, Bitoraju, Risnjaku i Snježniku. Karbonarska vizija predviđala je za buduću Italiju Apeninski poluotok sa svim obližnjim otocima i čitavu istočnu obalu Jadrana.⁴ Bio je to ambiciozan nacionalni program koji se temeljio na reminiscencijama daleke prošlosti, kao što je bio često slučaj i u romantičnom razdoblju narodnih preporoda, kada su narodi počeli stjecati svijest o sebi i, nadahnuti »slavnom prošlošću«, praviti planove za svoju buduću veličinu. A Talijani su imali iza sebe Rimski Imperij i Mletačku Republiku a mit je Rima još uvijek bio prisutan u mislima boraca za talijansko ujedinjenje.⁵

⁴ F. Salata, *Il diritto d'Italia su Trieste e l'Istria*. Documenti. (Torino 1915), str. 139—141.

⁵ A. Solmi, *L'idea dell'unità italiana nell'età napoleonica* (Rassegna storica del Risorgimento, 1933, br. 20); G. Leti, *Carboneria e Massoneria nel Risorgimento italiano* (Rim 1925).

Pobune koje je digla karbonerija 1820—1821. i 1831. završile su bez uspjeha. Nakon toga, ta tajna revolucionarna organizacija propada a njenu ulogu preuzima druga tajna organizacija »Mlada Italija« (Giovine Italia), koja je bila jedinstvenija i bolje organizirana, s jasnije razrađenim programom. Na njenom se čelu nalazio Giuseppe Mazzini. On je pokretu za ujedinjenje Italije dao širu, masovnu bazu i napredan revolucionarni program nadahnut demokratskim idejama. Zahtjeve za ujedinjenjem Talijana temeljio je na revolucionarnom načelu narodnosti i misiju Italije gledao u pomaganju borbe svih potlačenih naroda za slobodu i nezavisnost, među ostalim i borbe južnoslavenskih naroda. Time je borba za ujedinjenje Italije poprimala univerzalni značaj. Bratstvo Talijana imalo se proširiti na bratstvo naroda.⁶

U svojoj knjizi »Dužnosti ljudi« (Doveri dell'uomo) 1847. označavao je ovako granice ujedinjene Italije: »Otvorite šestar: postavite jedan njegov šiljak na Parmu, pribodite drugi na ušće Vara i ocrtajte njime polukrug: šiljak koji na kraju polukruga padne na ušće Soče označit će granicu koju nam je Bog dao.«⁷ Mazzini je bio veliki prijatelj Slavena i pobornik ujedinjenja Južnih Slavena, u kojima je gledao saveznike Italije u borbi protiv Austrije, ali je smatrao opasnim za Italiju, ako bi buduća južnoslavenska država pala pod utjecaj carske Rusije. No, osuđivao je evropske državnike koji su u borbi slavenskih naroda za slobodu uvijek nazirali ruske makinacije.⁸

Tvorac talijanskog ujedinjenja, veliki državnik Italije Camillo Cavour također je pozdravljao buđenje Južnih Slavena, želio je sporazum s njima i nikako nije htio da politika Italije ostavlja dojam kao da teži za Trstom, Istrom i Dalmacijom.⁹ Jedan od ljudi risorgimenta, koji je posvetio posebnu pažnju pitanju Istre, Pacifico Valussi, zamišljao je pak da bi se između Talijana i Južnih Slavena imala u Istri stvoriti neke vrste neutralna zona.¹⁰

No, već nakon proglašenja Kraljevine Italije 1861, a pogotovo nakon ujedinjenja 1866, ljudi risorgimenta počinju mijenjati svoja gledišta o granicama Italije.

Camillo Cavour, pred svoju smrt 1861, izražava misao da bi buduće generacije imale povesti borbu za pripojenje Istre i Tirola Italiji.¹¹ Valussi sada smatra da je potrebno jasno definirati nacionalne zone Talijana i Južnih Slavena i da bi granice Italije imale biti povučene na Triglavu, Snježniku i Učki jer su to »prirodne granice« Italije. Predviđao je da bi se Hrvati i Slovenci u Istri, Trstu i Goriškoj, za koje je

⁶ G. Salvemini, Mazzini (Catania 1915); A. Levi, La filosofia politica di G. Mazzini (Bologna 1917); L. Salvatorelli, Pensiero e azione del Risorgimento (3. izd. Torino 1950).

⁷ G. Mazzini, Doveri dell'uomo (Firenze 1919), str. 46.

⁸ G. Mazzini, Lettere slave (Bari 1939); A. Anzilotti, Italiani e Jugoslavi nel Risorgimento (Firenze 1920); B. P. Magiano, Giuseppe Mazzini e la Serbia (La Lettura XXV—1925); J. Pierazzi, Mazzini in Južni Slovani (Zgodovinski časopis XXVII, br. 3—4/1973).

⁹ L. Chiala, Lettere edite ed inedite del Conte di Cavour (Torino 1883—1887), vol. IV, str. 139; A. Tamborra, Cavour e i Balcani (Torino 1958).

¹⁰ Il Precursore, br. 11, 14. I 1949, str. 165.

¹¹ F. Ruffini, L'insegnamento di Cavour (Milano 1916), str. 100.

teritorije upotrijebio naziv »Venezia Giulia« (Julijska Venecija ili Julijska krajina), mogli postepeno talijanizirati, ako bi htjeli da se civiliziraju.¹² Mazzini je god. 1866, ogorčen zbog mira sklopljenog s Austrijom koji je duboko razočarao Talijane, pisao da su Julijske i Koruške Alpe talijanske i da je istarsko primorje istočni dio i dopuna mletačkog primorja. »Naš je planinski dio Furlanije — tvrdio je Mazzini —. Nama pripada s etnografskoga, političkoga i trgovačkoga razloga i Istra, koja je isto tako potrebna Italiji kao što su Južnim Slavenima potrebne dalmatinske luke. Naš je Trst, naši su Postojna i Kras [...]« Kao talijanski Mazzini je isticao i Trentino do vrhova Retijskih Alpi. Mazzini je naglašavao posebnu važnost Istre, za koju je pisao da je ključ istočne granice Italije i da su u njoj »vrata Italije« prema Jadranu i »most« između Italije i Južnih Slavena i Mađžara.¹³ Istru u talijanskim rukama smatrao je garancijom za dobre odnose s Južnim Slavenima. Iskreno je želio suradnju s njima i priznavao im cijelu obalu »od Rijeke na jug«. Talijani risorgimenta nisu imali raščišćene pojmove o konačnom programu ujedinjenja, ali se ipak može reći da je u njih prevladavalo mišljenje da Italija treba dobiti Trentino, Gorišku, Trst i Istru sa stratejskim granicama na Alpama koje su se proglašavale »prirodnim granicama« Italije. Na istoku to su bile Julijske Alpe, a u Istri Učka. Većina talijanskih iredentista u to vrijeme nije ubrajala Liburniju, Hrvatsko primorje i Dalmaciju u svoje nacionalne aspiracije i gledala je sa simpatijom na oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena, gajeći nade da bi im mogli postati saveznici u borbi protiv Austrije, koja se tada smatrala glavnom zaprekom talijanskom ujedinjenju i smrtnim neprijateljem Italije.

Doduše, neki su od njih, pa neko vrijeme i Mazzini, uočavali i mogućnost da se Južni Slaveni ujedine pod okriljem Austrije, ali nisu smatrali da bi ta »opasnost« mogla biti u dohledno vrijeme realna. Mnogima se vjerojatnijom, a i poželjnijom, perspektivom činila mogućnost ujedinjenja i okupljanja Južnih Slavena oko Srbije. Očekivali su da bi buduća južnoslavenska država mogla predstavljati ozbiljnu branu i protiv njemačke i protiv ruske ekspanzije na Balkanu.¹⁴

Međutim, u vrijeme risorgimenta javljaju se, iako malobrojniji, glasovi koji upozoravaju i na opasnosti što ih može nositi u sebi stvaranje velike južnoslavenske države pod vodstvom Srbije pa neki stoga zahtijevaju, u interesu sigurnosti Italije, jaku stratejsku granicu na istoku. Carlo Combi piše god. 1862. da se treba bojati za Talijane, ako zastava mlade Srbije zavijori na vrhovima Julijskih Alpi. On dopušta mogućnost sporazuma s Južnim Slavenima samo ako Italija dobije granice na Julijskim Alpama i na Kvarneru, te ističe da u tom slučaju Istra može postati »isturena straža talijanske civilizacije u njenom svečanom hodu putovima Istoka«.¹⁵

¹² P. Valussi, Trieste e l'Istria e le loro ragioni nella questione italiana (Milano 1861), str. 14—15, 22—23. Također Valussi, L'Adriatico in relazione agli interessi nazionali dell'Italia (Udine 1871).

¹³ G. Mazzini, Scritti ed. e in. XIV, (Milano 1885), članak »La Pace« str. 216.

¹⁴ A. Anzilotti, Austria e Slavia negli scrittori del nostro Risorgimento (Italia e Jugoslavia, Firenze 1918).

¹⁵ Članak »La frontiera orientale d'Italia« (Il Politecnico, XIII/2, 1862).

Politika talijanskih vlada u toku borbi za ujedinjenje, pogotovo 1866, bila je usmjerena na dobivanje »neoslobođenih teritorija«. No, službena je politika suzdržljiva u pogledu teritorijalnih zahtjeva i predsjednik vlade A. La Marmora 1865. misli samo na dobivanje Veneta i talijanskog dijela Tirola, nikako na Trst i Istru. Emigranti iz Istre, Carlo Combi i Sigismondo Bonfiglio, objavljuju radove »Važnost Julijskih Alpi i Istre za obranu istočne Italije« i »Granice Italije od Snježnika do Kvarnera i njihova važnost« da upozore na Istru i u Italiji uoči rata jača kampanja za Istru, Trst i Trentino, koju vode emigranti iz tih krajeva, a proslavljeni borac za ujedinjenje Italije Giuseppe Garibaldi priprema vojne ekspedicije u Dalmaciju i Hrvatsku. Novi se predsjednik vlade Bettino Ricasoli ne slaže s Garibaldijevim planovima, misli na slanje vojske i u Istru i ističe da je potrebno dobiti ne samo Tirol nego i taj poluotok koji je toliko važan za prevlast Austrije na Jadranu.¹⁶

No rat s Austrijom 1866. završava s velikim razočaranjima (unatoč tome što omogućuje Italiji da dobije Veneto i ujedini gotovo sve talijanske teritorije) jer su van granica ostali Trentino, Alto Adige, Gorica, Trst i Istra. Ricasoli je, međutim, smatrao da Italija, uvećana novim teritorijima i unutrašnje konsolidirana, može čekati pogodnu priliku da osvoji i anektira te teritorije.

Ireidentizam u Italiji jača, a širi se i među Talijanima u Austriji. U Trstu je 1867. osnovana organizacija »Akcija za oslobođenje« (Azione per riscatto), a u Italiji se 1877. osniva »Udruženje za neoslobođenu Italiju« (L'associazione in pro dell'Italia irredenta) (osnivač P. Imbriani). Dio ireidentista smatra da u program »oslobođenja neoslobođenih teritorija« treba da uđu i Nizza, pa čak i Korzika i Malta, ali je većina orijentirala propagandu i akciju isključivo na »talijanske teritorije pod vlašću Austrije«. Postepeno su se udomili i nazivi »Tridentinska Venecija« (Venezia Tridentina) za Južni Tirol (Trentino i Alto Adige) i »Julijska Venecija« (Venezia Giulia) za Istru, Trst i Gorišku do Julijskih Alpi, kako bi se tako istakla povezanost »triju Venecija«.¹⁷ Ireidentisti vode bučnu kampanju, inspiriranu često republikancima koji se njome koriste također i u političkoj agitaciji protiv monarhije, tako da vlade gledaju na ireidentiste sa sve većim nepovjerenjem.

Bosansko-hercegovački ustanak i istočna kriza, koja je nakon toga izbila, daju nov polet ireidentizmu i rađaju smione nade. Kada je ljevica, koja je u opoziciji pokazivala ireidentističke težnje, došla 1867. na vlast nije postavljala pitanje »neoslobođenih teritorija«, iako se u to vrijeme u Italiji vjerovalo da bi se one mogle dobiti kao kompenzacija za širenje Austro-Ugarske prema Egejskom moru. Tako vlada nije iskoristila priliku da na Berlinskom kongresu 1878. kao naknadu za austrougarsku okupaciju Bosne i Hercegovine, dobije bar Trentino i granicu na Soči, što se od nje očekivalo. Stoga je u Italiji izbilo veliko nezadovoljstvo te je pod utjecajem republikanaca i radikalnih demokrata oživjela ireidentistička kampanja protiv Austro-Ugarske, što je izazvalo privremenu napetost u odnosima s Austro-Ugarskom.¹⁸

¹⁶ G. Stefani, *Il problema dell'Adriatico nelle guerre del Risorgimento* (Udine 1965).

¹⁷ A. Haymerle, o. c.; *Trento-Trieste* (almanah, Rim 1888); A. Vivante, o. c.

¹⁸ O tome Sandonà, n. dj., Chabot, n. dj., Salvatorelli, n. dj.

II

Nakon francuske okupacije Tunisa, god. 1881, Italija želi da dođe do smirivanja odnosa s Austro-Ugarskom i nastoji da izađe iz izoliranosti u kojoj se našla nakon Berlinskog kongresa. Ona privremeno napušta misao na »neoslobođene teritorije« i 1882. ulazi u savez s Austro-Ugarskom i Njemačkom (Trojni savez), uperen protiv Francuske. Taj savez daje Italiji veću sigurnost u međunarodnim odnosima i olakšava joj da usmjeri svoju politiku ka kolonijalnoj ekspanziji u Africi.

Iredentisti u Italiji i u »neoslobođenim teritorijima« reaguju isprva oštro protiv nove politike talijanske vlade. U Trstu je bio obješen Giuglielmo Oberdan, zbog namjeravanog atentata na cara Franju Josipa I, tako da je iredentizam u njemu našao svoga mučenika. No, Talijanska nacionalna liberalna stranka u Austriji, koja je bila iredentistička, protivila se opozicionoj politici koju su u Italiji vodili republikanski i demokratski iredentisti i nastojala je uskladiti svoju aktivnost s novom talijanskom vanjskom politikom. Inicijativom emigranata iz Trenta i Trsta u Italiji je osnovano 1885. udruženje »Pro Patria«, koje je razvijalo talijansku propagandu u Južnom Tirolu (Trentinu), Trstu i Istri, a kad je austrijska vlada zabranila njegov rad istu su ulogu nastavila društva »Dante Alighieri« osnovano 1889. i »Lega Nazionale« osnovana 1891.¹⁹

Talijanske vlade, pogotovo u vrijeme Francesca Crispija, nastojale su onemogućiti iredentističke manifestacije u Italiji i sam je Crispi raspustio rimsku organizaciju »Pro Trento e Trieste«, osuđujući oštrim riječima iredentizam. No, potajno je subvencionirao društvo »Dante Alighieri«, kako bi pomogao čuvanje i širenje talijanstva u »neoslobođenim teritorijima«, a tako su postupale i ostale talijanske vlade, računajući da će jednog dana sazrijeti kriza Habsburške Monarhije i da će tada ojačana Italija moći dovršiti svoje ujedinjenje. Talijanske vlade vode politiku čuvanja »status quo« na Balkanu, ali nastoje da u slučaju kakvih teritorijalnih promjena na egejskim i jadranskim obalama toga poluotoka dobiju kompenzacije, što im je bilo zajamčeno god. 1887. prilikom obnove ugovora o Trojnom savezu.

U to vrijeme iredentizam u Italiji slabi i iz godine se u godinu sve više svodi na manje grupe republikanaca i demokrata. Iredentizam slabi i u Istri, Trstu, Goriškoj i Trentinu. Talijanska buržoazija u tim krajevima, predvođena Nacionalnom liberalnom strankom, surađuje s austrijskim vladama. U Austrijskom primorju (Istra, Trst, Gorica-Gradiška) razvija sistematski rad na talijanizaciji i vodi oštru borbu protiv Hrvata i Slovenaca, nastojeći onemogućiti ili bar usporiti proces njihova nacionalnog osvještavanja i političke afirmacije. U tome se oslanja na ekonomske, socijalne i kulturne prednosti koje je imalo talijansko građanstvo i na privilegirani položaj koji mu je davao konzervativni i nedemokratski sistem Austrije.²⁰ Borba s Hrvatima i Slovencima orijentirala je Liberalnu stranku antislavenski i dovela do toga da je počela gledati

¹⁹ Storia della Lega Nazionale (*Il Piccolo*, Trst, 7. I 1927); vidjeti i *Alberti*, n. dj., *Guerazzi*, n. dj., *Giuriati*, n. dj.

²⁰ O tome u našoj povijesnoj literaturi o povijesti Istre i Slovenskog primorja.

u Slavenima, a ne u Austriji, glavnog neprijatelja Italije. Javljale su se u njihovim redovima misli da je Austro-Ugarska čak nužna i korisna brana protiv ekspanzije slavenstva pod egidom Rusije i sve se češće isticala opasnost od »slavenske poplave« koja prijeti Talijanima na Jadranu. Doduše, postojali su tajni antiaustrijski kružoci (»Circolo XX dicembre« u Trstu, nakon 1891) ali pravih iredentista u Istri, Trstu i Goriškoj bilo je vrlo malo i sve javne manifestacije talijanskog nacionalnog osjećanja posljednjih decenija XIX stoljeća bile su izrazito antislavenskog a mnogo manje antiaustrijskog karaktera. Uostalom, talijanski nacionalni liberali nisu imali mnogo da se žale na austrijske vlasti jer su ih one, nakon zaključenja Trojnog saveza god. 1882, podržavale u borbi s Hrvatima i Slovencima ili bar nastojale da ne daju povoda talijanskoj vladi za prigovore i intervencije. Zbog toga se, naročito potkraj prošlog stoljeća, činilo kao da će vlast Talijanske liberalne stranke biti u Istri definitivno osigurana i da će ona uspjeti talijanizirati tu pokrajinu nastanjenu hrvatsko-slovenskom većinom.

Međutim, nakon poraza u ratu s Abesinijom 1896. i pada Crispija, u talijanskoj se politici osjećaju neke važnije promjene. Odnosi s Francuskom poboljšavaju se i talijanska politika pokazuje sve veći interes za Balkan. Italija sada nastoji zadržati širenje Austro-Ugarske na Balkanu i razviti samostalnu politiku. U Italiji se sve više misli na istočnu obalu Jadranskog mora, koja se nazivala »drugom obalom« (*l'altra sponda*), i na sudbinu Talijana pod Austro-Ugarskom. U Trstu je 1897. osnovan pokret »Mladi Trst« (Giovane Trieste) koji su vodili Renato Ilessi i A. G. Mussafia. On je surađivao s nacionalnim liberalima i s nacionalističkim glasilom u Rimu »Idea Nazionale«. Udruženje »Trento-Trieste«, koje su osnovali 1903. Giovanni Giuriati i Piero Foscarini, djelovalo je ilegalno, uglavnom propagandistički, a oslanjalo se na brojne sekcije u Italiji i podršku talijanske vlade.²¹ U Udinama dolazi 1903. do iredentističkih manifestacija, a u Innsbrucku izbijaju sukobi između talijanskih i njemačkih studenata. U Grazu je 1911. osnovan »Savez talijanskih studenata svih neoslobođenih pokrajina« (Federazione degli studenti italiani di tutte le provincie irredente), a 1913. iredentizam se afirmira i u Rijeci osnivanjem društva »Mlada Rijeka« (Giovane Fiume).

Promjene u talijanskoj vanjskoj politici i oživljavanje iredentizma izazivaju sve veće nepovjerenje austrijskih vladajućih krugova prema politici Italije i prema Talijanima u Austro-Ugarskoj. Vlade u Beču vode politiku »narodnog mira« između različitih naroda i sve su manje sklone podržavati Talijansku liberalnu stranku u njenoj politici prema Hrvatima i Slovencima u Istri, Trstu i Goriškoj. Među Talijanima jačaju socijaldemokrati i kršćanski socijali koji ugrožavaju položaj te stranke. Uvođenje općeg i tajnog prava glasa u izborima za Carevinsko vijeće u Beču najavljuje demokratizaciju Austrije, a sve su upornije vijesti o mogućnosti ustavne reforme u duhu federalizacije Habsburške Monarhije, koja bi slavenskim narodima omogućila postizavanje nacionalne ravnopravnosti.

Vodstvo Talijanske liberalne stranke u Istri i Trstu protivilo se demokratizaciji i federalizaciji Austrije, jer bi to pogadalo interese talijanske

²¹ M. Alberti, n. dj., str. 192; G. Giuriati, *La vigilia* (Milano 1931).

buržoazije i privilegirani položaj stranke. Velika pobjeda Hrvata i Slovenaca na izborima za Carevinsko vijeće 1907. dovela je vodstvo stranke do zaključka da Austrija ne pruža više garancije za očuvanje njene vlasti u Istri i Trstu, a ni protiv širenja »slavenske poplave«, i ono sada smatra da je za talijanstvo tih krajeva jedini spas u pobjedonosnom ratu Italije s Austro-Ugarskom. Stranka postaje sada glavni faktor oživjelog iredentizma unoseći u njega svoju antidemokratsku i antislavensku orijentaciju.²²

U posljednjem deceniju pred prvi svjetski rat postavljalo se pred iredentizmom pitanje ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca, bilo u okviru i pod okriljem Habsburške Monarhije u obliku trijalizma bilo oko Srbije kao jugoslavenskog Piemonta. Trebalo se orijentirati prema tim mogućnostima.

Stvaranje južnoslavenske države u okviru Habsburške Monarhije činilo se vodstvu Talijanske liberalne stranke vrlo opasnim za »talijanstvo« u Istri, Trstu i Goriškoj. Vodstvo te stranke nije, naime, ni nakon 1907. bilo za rušenje Austro-Ugarske već samo za njeno smanjenje, tako da bi se »neoslobođeni teritoriji« priključili Italiji i na Jadranu uspostavila talijanska prevlast. Jer, ono se bojalo da bi raspad Austro-Ugarske mogao dovesti i do stvaranja nezavisne južnoslavenske države koja bi ugrožavala talijansku prevlast na Jadranskom moru.

No, među Talijanima su postojala i druga gledišta. Talijani Južnog Tirola nisu uvijek dijelili mišljenje nacional-liberala iz Trsta u politici prema Slavenima. To se pokazalo u vrijeme politike »novog kursa« u Hrvatskoj, kad je bila pokrenuta inicijativa za sporazum između Južnih Slavena i Talijana u borbi protiv Beča. Ali, odlučni protivnici politike Liberalne stranke javljaju se među talijanskim socijalistima, koji gledaju drugim očima na pitanje »neoslobođenih teritorija«.

Tršćanski socijalist, Angelo Vivante, u svojoj knjizi »Jadranski iredentizam« (Irredentismo adriatico) objavljenoj u Firenzi 1912, dajući prvu temeljitiju analizu razvoja iredentizma, ispitivao je i perspektive koje stoje pred tim pokretom te je došao do zaključka da Italija nema interesa da ide za aneksijama na istočnoj obali Jadranskog mora, jer za to nema ekonomskog opravdanja a, kad je aneksija u suprotnosti s ekonomskim faktorom, prijeti opasnost da bude besplodna i u nacionalnom pogledu. Što se tiče ujedinjenja Južnih Slavena smatrao je da je ono historijski nužno ali da je vjerojatnije da će se izvršiti u okviru Habsburške Monarhije nego oko Srbije. Predviđa da bi se tada oko obale »Julijske Venecije« sporili Slaveni i Nijemci, što bi Talijani mogli iskoristiti da uskrse vladajuća misao tršćanske povijesti: autonoman i neutralan Trst kao posrednik između različitih etničkih i ekonomskih struja. Ali da bi takav Trst mogao odgovoriti svojim zadacima morao bi, prema Vivanteu, obuhvatiti širi pojas obale, najmanje od Trsta do Pule.²³

²² O držanju Talijanske nacionalne liberalne stranke prema Hrvatima i Slovencima u Istri i Trstu ima u *D. Šepić, Politika 'narodnog mira' u Istri 1908—1913 (Anali Jadranskog instituta III, Zagreb 1961), Isti, Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907 (Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb 1969).*

²³ *Vivante, n. dj., str. 200—201.*

Drugi Tršćanin, književnik Scipio Slataper, koji će poginuti 1915. na fronti kao talijanski dobrovoljac, bio je također u to vrijeme protiv težnji iredentista i vjerovao da će se Hrvati, Srbi i Slovenci Austro-Ugarske uspjeti organizirati u posebnu državu. Zalagao se u svojim spisima za pomirenje Talijana i Južnih Slavena i ustajao protiv politike talijanizacije. I on je smatrao da nije u interesu Italije da anektira te krajeve već samo da pomaže Talijane u njihovoj borbi i da nastoji osigurati »autonomiju centralnog Jadrana«. Iredentizam Liberalne stranke i masonerije je, prema njemu, »iskvareni nastavak početnih ideala« i služi sada prikrivanju »intrige privilegiranih«. ²⁴

Tršćanski iredentist Ruggero Fauro-Timeus zauzeo je sasvim suprotno stajalište od Vivantea i Slatapera i dokazivao veliku važnost Trsta za budući razvoj Italije na Jadranu i na Bliskom istoku. Tvrdio je da je Bliski istok jedino veliko tržište, koje se može otvoriti talijanskom izvozu, i da bi cijela istočna obala Jadrana sa svojom pozadinom relativno primitivnog gospodarstva mogla postati »politički: vazal Italije, ekonomski: tržište za njenu industriju, njen snabdjevač drvima, konjima, žitom itd.« Ali dok se Austrija ne sruši, Italija to ne može postići. U borbi protiv Austrije zalaže se za savez s Južnim Slavenima, ali pod uvjetom da se oni odreknu »neoslobođenih teritorija« a, prema geografskoj karti koju je priložio knjizi, očito je da je pod tim mislio na Istru, Trst, Goricu i Gradišku, no ne krajeve istočno od Učke i oko sjeverne Soče. Svoju osnovnu misao izrazio je riječima: »Nama vlada strana država i mi hoćemo da postanemo talijanski državljani, Italija mora postati gospodar Jadrana a da to postane potrebni su joj naši teritoriji.« ²⁵ Fauro-Timeus prilazio je problemu sa stajališta nacionalističkog pokreta koji se identificirao s talijanskim imperijalizmom. Svoje nacional-imperijalističke koncepcije Fauro-Timeus je otvorenije iznio u knjizi »Trieste« koju je objavio u Rimu 1914. U njoj ponovo razrađuje misao da su Trst i Istra potrebni Italiji radi njene ekspanzije i da joj jedino posjedovanje Jadrana može pružiti siguran temelj za »miroljubive i vojne pothvate«. Trst je doduše trgovački grad, kao što mnogi tvrde, ali buržoazija nije samo trgovina, kaže Fauro-Timeus, već su to i buržoaski ideali. »Jučer je to bila sloboda i za nju smo se borili, danas je to imperij i mi ćemo ga osvojiti.« On je protivnik svake demokratske revolucije i borbe za slobodu i izjašnjava se za autoritet države i talijanski imperij. Fauro-Timeus piše u svojoj knjizi da iredentisti Trsta ne raspravljaju o mogućnostima trijalizma i o lokalnoj autonomiji, da svima bacaju u lice »san imperija« i da idu za osvajanjima bez obzira na nepravde koje se time nanose drugim narodima i na međunarodne i moralne obzire. Inzistira na tome da Italija osvoji Trst, jer ključ svoje ekspanzije prema Balkanu i Bliskom istoku može dobiti samo u tom gradu. On smatra da je radi borbe protiv Austro-Ugarske korisno pomoći ujedinjenje Južnih Slavena oko Srbije, ali da za tu pomoć treba od njih zahtijevati da se odreknu težnji za Trstom i za »Julijskom Venecijom«. ²⁶

²⁴ S. Slataper, *Scritti politici* (Milano 1954) str. 99, 216, 268.

²⁵ R. Fauro, *La Venezia Giulia e l'Italia* (Verona 1913).

²⁶ R. Fauro, *Trieste* (Rim 1914), str. 210—211.

Iredentizam toga nacional-imperijalističkog tipa nije još bio dominantan među iredentistima u Italiji a ni u Austriji, ali se brzo širio jer se nastavlja na koncepcije Nacionalne liberalne stranke koje su polazile s gledišta više vrijednosti talijanskog naroda, kao socijalno i kulturno uzdignutijeg, u odnosu prema »inferiornim« Slavenima. Nacional-liberali usvajaju sve potpunije nacionalističke i imperijalističke misli i još se prije rata povezuju s desnicom Liberalne stranke u Italiji koja je sama pod jakim utjecajem imperijalističkih gledišta nacionalističkog pokreta.²⁷ To se manje-više može reći za Antonija Salandru, Di San Giuliana i Sidneya Sonnina, a oni će biti glavni faktori politike koja će Italiju dovesti na put intervencije u prvome svjetskom ratu.

III

Nakon izbijanja rata 1914. i proglašenja neutralnosti Italije, prvaci Nacionalne liberalne stranke iz Trsta i Istre emigrirali su u Italiju i nastojati da utječu na vladu da uđe u rat protiv Austro-Ugarske. Zastupnik te stranke u Carevinskom vijeću u Beču Giorgio Pitacco, nekoliko dana nakon proglašenja talijanske neutralnosti, upozorava predsjednika vlade Salandru na opasnost slavizacije Trsta i Istre i tvrdi da se Talijani u Julijskoj krajini više ne mogu odupirati te da od rata zavisi hoće li se uopće moći održati,²⁸ a slično govori u prosincu 1914. i s ministrom vanjskih poslova Sonninom. Zastupnik istarskih Talijana u Carevinskom vijeću Francesco Salata bio je u čestom kontaktu sa Salandrom i Sonninom u Rimu i obavještavao ih o problemima Trsta, Istre i Dalmacije. I vlasnik tršćanskog dnevnika »Il Piccolo« Teodoro Mayer, istarski zastupnik Felice Bennati i predsjednik talijanske većine u općinskom vijeću Trsta Camillo Ara posjećivali su Salandru, Sonnina, generalštab i admiralitet kako bi na njih utjecali da zahtijevaju stratezijske granice u »Julijskoj Veneciji« i u Dalmaciji.²⁹ Zahtjev za takvim granicama bio je motiviran potrebom talijanske prevlasti na Jadranskom moru koja je za prvake Nacionalne liberalne stranke tih krajeva bila identična s trgovačkim interesima Trsta, jer se to more, po njihovim gledištima, imalo pretvoriti u prošireni tršćanski zaljev. Takve su misli argumentirali u svojim knjigama i člancima tršćanski iredentisti Mario Alberti (*La conquista di Trieste. Il problema economico del dominio italiano sull'Adriatico*, Rim 1914) i Attilio Tamaro (*L'Adriatico golfo d'Italia: italianità di Trieste*, Milano 1915).

Da bi prevlast Italije na Jadranu bila apsolutna, trebalo je, prema njihovim shvaćanjima, onemogućiti ujedinjenje Južnih Slavena i stvaranje južnoslavenske države koja bi, kao »produžena ruka Rusije«, mogla postati opasna za talijanske ekspanzionističke težnje na Jadranu i Balkanu.

²⁷ G. Sabbatucci, *Il problema dell'irredentismo e le origini del movimento nazionalista in Italia* (Storia contemporanea, 1970, br. 4. i 1971, br. 1).

²⁸ G. Pitacco, *La passione adriatica nei ricordi di un irredento* (Bologna 1928), str. 13.

²⁹ S. F. Romano, *Liberalnazionali e democratici sociali di fronte al problema della nazionalità a Trieste nel 1918* (u zborniku radova »Il movimento nazionale a Trieste nella prima guerra mondiale«, Udine 1968), str. 209—217.

Bilo bi pretjerano tvrditi da su upravo prvaci tršćanskih i istarskih liberala odlučno utjecali na Sonnina prilikom pregovora sa silama Trojnog sporazuma, možda bi bilo točnije reći da su s njime našli zajednički jezik zbog sličnih koncepcija i da se u periodu neutralnosti nacional-imperijalistički pristup problemima »neoslobođenih teritorija« proširio u vladajućim političkim i vojnim krugovima Italije.

Sonnino je u ožujku 1915. uvjetovao ulazak Italije u rat na strani Trojnog sporazuma dobivanjem Trentina, Alto Adige, Goriške-Gradiške, Trsta i Istre s kvarnerskim otocima, Dalmacije do Neretve na jugu, dalmatinskih otoka i Valone, a zahtijevao je i Dodekanez, dio u podjeli Turske i kolonijalna proširenja u Africi. Za teritorije na istočnoj obali Jadrana, koji ne bi pripali Italiji, predviđao je na sjeveru da Rijeka i Hrvatsko primorje pripadnu Hrvatskoj (u interesu Mađarske), jer je mislio da bi se time ohrabрили Mađari da se odvoje od Austrije, a teritorije na jug od Neretve da se podjele između Srbije i Crne Gore. Dakle, isključivao je stvaranje južnoslavenske države. U Londonskom ugovoru od 26. travnja 1915. sile Trojnog sporazuma prihvatile su sve talijanske zahtjeve osim u Dalmaciji gdje joj je bio obećan teritorij sjeverne Dalmacije do rta Ploča ispod Šibenika a ne sve do Neretve. Talijanski iredentisti vjerojatno nisu znali da Sonnino nije zahtijevao Rijeku i u toku rata nisu prestali voditi propagandu za aneksiju toga grada, dokazujući njegovo talijanstvo. No, bučnija i upornija bila je kampanja za Dalmaciju, na koju se prije rata malo kada mislilo kada se govorilo o »neoslobođenim teritorijima«. Nacionalisti, koji su usvojili maksimalni iredentistički program, nisu, dakako, mogli poricati da u Dalmaciji ima vrlo malo Talijana, ali su dokazivali da je to posljedica slavizatorske politike Austrije i pozivali se u svojim zahtjevima na Rim i Veneciju. Talijansko je stanovništvo, po njima, autohtono a Hrvati i Srbi samo došljaci i »uljezi«. To je, uostalom, bio i argument za dokazivanje prava na Istru i Trentino. Sada se i Fauro-Timeus, koji se uoči rata zalagao za kompromis s Južnim Slavenima, priključio ostalim nacionalistima u zahtijevanju Dalmacije. Priznavao je da veći dio Julijske krajine i Dalmacije ima slavensku većinu, ali upravo mu je to bio argument da Italija mora što prije osvojiti te krajeve da bi asimilirala »strano stanovništvo«.³⁰

Iredentisti i nacionalisti pravili su već u toku rata planove za talijanizaciju Julijske krajine i pogotovo Dalmacije gdje su Talijani bili neznatna manjina. O tome se pisalo u njihovim publikacijama, bez imalo suzdržljivosti, u nastojanju da se za politiku talijanizacije »oslombođenih teritorija« pridobiju i vladajućim krugovi i šira javnost.

Pravo na asimilaciju opravdavali su svojevršnim tumačenjem načela narodnosti. Propovijedali su da iz toga načela proizlazi potpuna identifikacija nacije i države, što znači da se državne granice moraju poklapati s etničkim granicama i da se u tom cilju u pograničnim zonama inorodno stanovništvo smije asimilirati ili protjerati, a te zone kolonizirati. Na osnovi te koncepcije Italija bi imala puno pravo da tako postupi u Julijskoj krajini i u Dalmaciji, kad jednom priključi te pokrajine. Ettore

³⁰ »L'Idée nationale«, 30. III 1915.

Tolomei u knjizi »Za granice domovine« (Per i confini della Patria) izričito zahtijeva da Italija protjera iz »oslobođenih teritorija« inorodno neprijateljsko stanovništvo. To može, doduše, biti odvratno plemenitim srcima, kaže Tolomei, ali ne protjeruje se pojedinac, koji uistinu nije kriv, već u njemu njegov narod koji nosi na sebi iskonski grijeh što se nastanio na tuđem teritoriju.³¹ Neki je anonimni Dalmatinac u knjizi »L'Adriatico« savjetovao da se u Dalmaciji vodi »energična politika lišena međunarodnih sentimentalizama, usmjerena jedino i čvrsto na potrebu da unutar granica Italije ne bude avangarda slavenskog stanovništva« i da na Dalmaciju treba gledati kao na »kolonijalni problem«.³² Takve mjere preporučivao je i tršćanski iredentist Attilio Tamaro, upozoravajući da bi humanost i demokratičnost mogli otežavati provođenje takve politike, ali da ljudi u vladi moraju biti svjesni potreba koje nameće dalmatinsko pitanje, da se moraju provoditi sve mjere koje se pokažu kao nužne i da južnoslavensko stanovništvo, ukoliko bi zlorabilo liberalni talijanski režim, treba podvrgnuti »vanrednom režimu« i svim mogućim »represivnim mjerama«.³³

Iredentisti i nacionalisti su u toku prvoga svjetskog rata vodili kampanju protiv Južnih Slavena, posebno protiv Hrvata i Slovenaca, koje su prikazivali kao »vjerne sluge« habsburgovaca i smrtno neprijatelje Talijana. U svojoj kampanji su išli tako daleko da su i Jugoslavenski odbor koji je išao za oslobođenjem Hrvata, Srba i Slovenaca Austro-Ugarske i njihovim ujedinjenjem sa Srbijom i Crnom Gorom optuživali kao agenta Austrije a misao jugoslavenskog ujedinjenja kao inspiriranu od Beča. Oni su naime bili najodlučniji protivnici jugoslavenskog ujedinjenja. Spomenuti iredentist Tamaro pisao je da Italija treba nastojati da se formiraju barem dvije južnoslavenske države na Jadranu, Hrvatska na Kvarneru i Srbija južno od Neretve, a još bolje ako mogu tri, naime još i Crna Gora. On nije za stvaranje još i slovenske države zbog toga jer bi zauzela zaleđe Trsta, te predlaže da se onaj dio Slovenije koji ne bi anektirala Italija prepusti austrijskim Nijemcima. Metode koje bi upotrijebili Nijemci da unište Slovence naučile bi Talijane »da izbjegnu pogreške i pronađu sistem«.³⁴ Iredentisti i nacionalisti, koji imaju sada zajednički rječnik, preporučuju da se izigravaju Hrvati protiv Srba i obratno, da se prema njima vodi politika »dijeli pa vladaj« i da se ne dopusti da Srbija postane na Balkanu suviše snažna. U tom cilju smatraju da bi nakon rata trebalo protiv nje podržavati Bugarsku i Mađarsku. Propaganda iredentista i nacionalista utjecala je na raspoloženje građanskog javnog mišljenja, pa i na službene krugove, dajući neko vrijeme ton pisanju većeg dijela talijanskog novinstva i orijentaciji politike vlada Salandre i Paola Bosellija u kojima je Sonnino, ljubimac nacionalista, bio dominantna ličnost. Tako se dogodilo da je i talijanska vanjska politika, u prvim godinama rata, smatrala ujedinjenje Južnih Slavena u zajedničku državu opasnošću za Italiju i da se odupirala prihvaćanju

³¹ Cit. prema C. Maranelli e G. Salvemini, *La questione dell'Adriatico* (Rim 1919), str. 244.

³² Isto, str. 245—246.

³³ Isto.

³⁴ Isto, str. 252.

»politike narodnosti« i rušenja Austro-Ugarske za koju su se zalagali lijevi intervencionisti, na čelu sa socijalreformistom Leonidom Bissolati-jem i profesorom Gaetanom Salveminijem, a kasnije i s urednikom dnevnika »Il Corriere della Sera« Luigijem Albertinijem. Oni su, naime, zahtijevali da se nastavi na tradicije risorgimenta i Mazzinija i pomogne borba potlačenih naroda Austro-Ugarske za slobodu i ujedinjenje. Smatrali su da bi prije svega trebalo postići sporazum s Južnim Slavenima na osnovi kompromisnog rješenja pitanja granice (Goriška, Trst i Istra do Učke Italiji, Dalmacija Jugoslaviji) i priznanja njihova prava na ujedinjenje.³⁵

Trebalo je doći do temeljitih promjena u ratnoj situaciji (ulazak Sjedinjenih Američkih Država u rat, revolucija u Rusiji, poraz talijanske vojske kod Kobarida), koje su dovodile u pitanje važnost Londonskog ugovora od 1915, da nova vlada Emmanuela Orlanda podrži politiku sporazuma s potlačenim narodima Austro-Ugarske radi rušenja te mnogonacionalne monarhije i da omogući održavanje Kongresa potlačenih naroda Austro-Ugarske u Rimu (8–10. travnja 1918) gdje je, uz ostalo, bio usvojen jugoslavensko-talijanski sporazum (Trumbić-Torre) o demokratskim osnovama za rješenje pitanja granica između Italije i buduće Jugoslavije. Ireidentisti su se našli zatečeni tom inače privremenom preorijentacijom vladine politike. U siječnju 1918. formirala se među ireidentistima lijeva grupa »Demokratsko-socijalna ireidenta« (Democrazia Sociale Irredenta) koja se izjašnjavala za politiku sporazuma s potlačenim narodima Austro-Ugarske, posebno s Južnim Slavenima, ali većina ireidentista, vođenih nacionalnim liberalima, u »Političkom udruženju ireidentista« (Associazione politica degli Irredenti) odlučno se usprotivila sporazumu s Južnim Slavenima i posebno onom dijelu sporazuma koji se odnosio na rješenje spornih granica na osnovi načela narodnosti i samoodređenja naroda, te su odbili da sudjeluju na Rimskom kongresu. Da bi oslabilo lijeve ireidentiste, vodstvo »Političkog udruženja ireidentista« dalo je inicijativu za ujedinjenje svih ireidentističkih grupa (Dante Alighieri, Trento Trieste, Unione Economica Nazionale, Commissione Centrale di Patronato per i profughi itd.) u novu zajedničku organizaciju: »Politička organizacija talijanskih ireidentista« (Associazione politica tra Italiani Irredenti). Lijeve ireidentisti bili su oslabljeni i ton ireidentističkoj politici i dalje su davali ireidentisti nacional-imperijalističkih gledišta. Oni su u svim državnim forumima i u propagandi na austrijskoj fronti, koja se pvela nakon Rimskog kongresa, sabotirali rad u duhu odluka Rimskog kongresa.³⁶

»Politika narodnosti« Orlandove vlade bila je kratkotrajna i već se u ljeto 1918, nakon neuspjeha austrougarske ofenzive na Piavi, počinje osjećati da je bila samo »ratno lukavstvo« i da čak ni odluka vlade od 7. rujna 1918. o pravu Južnih Slavena na ujedinjenje ne može spriječiti

³⁵ D. Šepić, Luigi Albertini i jugoslavensko pitanje u prvom svjetskom ratu (Historijski zbornik X, 1957); *Isti*, Talijanska vlada i javnost prema pitanju jugoslavenskog ujedinjenja (Zadarska revija, 1966/1).

³⁶ S. F. Romano, n. dj., str. 217–239.

da se Italija vrati na staru nacional-imperijalističku politiku. To je olakšalo iredentizmu da preboli krizu u koju je zapao zbog vladine politike sporazuma s Južnim Slavenima i da nastavi svoju propagandu novim poletom, utoliko više što se osjećalo da se Austro-Ugarska ruši u svojim temeljima i da se približava dan pobjede.

IV

Nakon sloma Austro-Ugarske, talijanska vojska počinje u studenom 1918. zaposjedati sve teritorije na istočnoj obali Jadrana koje su joj bile obećane Londonskim ugovorom od 1915. i više od toga. Talijanski iredentizam slavio je pobjedu. Talijanska vlada odbila je da prizna novostvorenu jugoslavensku državu (Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, zatim Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca), a vojna uprava je u okupiranim teritorijima provodila mjere koje su uvelike inspirirali iredentisti. Zabranjivala je isticanje narodnih zastava, ukidala hrvatske i slovenske škole; branila upotrebu narodnog jezika, smjenjivala općinske uprave, tolerirala napade talijanskih šovinista na Slovence i Hrvate, internirala je istaknutije ljude i nastojala da iz Trsta i Istre ukloni što je moguće više Slovenaca i Hrvata. Takve su mjere dovele do iseljavanja desetaka tisuća Slovenaca i Hrvata u Kraljevinu SHS. Planovi koje su kovali iredentisti (zapravo nacional-imperijalisti) za vrijeme rata počeli su se provoditi već za vrijeme okupacije, dok još ti krajevi nisu bili anektirani Italiji. Nacionalni imperijalizam nastojao je utjecati na držanje okupacionih vlasti i Talijana tih krajeva da već tada počinju prilaziti pitanju odnosa s Hrvatima i Slovencima mjerama koje su najavljivale kasnije fašističke metode.³⁷

Talijanska je vlada izišla pred mirovnu konferenciju u Parizu sa zahtjevom svih teritorija koji su bili obećani Italiji Londonskim ugovorom od 1915, a povrh toga je zahtijevala i Rijeku. Spor oko Rijeke postao je centralno pitanje u diskusijama na mirovnoj konferenciji, jer je predsjednik SAD Woodrow Wilson podržavao jugoslavenski otpor talijanskim zahtjevima. Budući da se pitanje granica između Italije i Kraljevine SHS vuklo iz mjeseca u mjesec uz oštre polemike, u Trstu i Istri stvarao se povoljan teren za akciju iredentista i nacional-imperijalista, to više što je i sama Orlandova vlada širila uvjerenje da Saveznici izdaju Italiju i da prijeti opasnost da pobjeda bude »osakaćena«. Udruženje »Trento Trieste« sazivalo je zborove po cijeloj Istri i širilo propagandu protiv Južnih Slavena i socijalista koji su suzbijali nacionalističku histeriju. Formirale su se oružane čete pod nazivom »Sursum Corda« i osnivali antiboljševički komiteti. U lipnju 1919. izabran je za predsjednika toga udruženja Giovanni Giuriati. Bačena je parola da je talijanstvo tih krajeva ugroženo od slavenstva i boljševizma koji su se u iredentističkoj i nacionalističkoj propagandi počeli sve više identificirati. Sve je to stvaralo

³⁷ D. Šepić, Istra uoči konferencije mira. Talijanska okupacija Istre 1918. i istarski Hrvati (Zbornik Historijskog instituta JAZU IV, 1961).

preduvjete za formiranje zajedničkog antislavenskog i antimarksističkog bloka građanskih stranaka.³⁸

Tu je propagandu podržavao tršćanski kapital koji je bio posebno zainteresiran za aneksiju Rijeke kako bi se izbjegla opasnost od njene konkurencije Trstu, a tršćanski brodovlasnici pomagali su i propagandu za Dalmaciju u nadi da će tako Jadran postati proširenim tršćanskim zaljevom.

Nakon što je Gabriele D'Annunzio sa svojim arditima zauzeo Rijeku i proglasio njeno ujedinjenje s Italijom, četa »Sursum Corda« poslata je iz Trsta u Rijeku gdje su se zatim formirale dobrovoljačke jedinice Talijana iz Trsta, Istre i Gorice. U Trstu i Rijeci iredentizam je bio u punom zamahu i zajedno s nacionalizmom i fašizmom, koji je bio tek u svojim počecima, stvarao je klimu u kojoj su se kovali planovi za rušenje jugoslavenske države i za pobunu protiv vlade Francesca Nittija koju se optuživalo da ne brani interese talijanstva tih krajeva. Nakon incidentata u Splitu, u srpnju 1920, fašisti napadaju slovenske, hrvatske i socijalističke ustanove u Trstu (palež kulturnog doma »Balkan«), Istri (palež »Narodnog doma« u Puli) i Rijeci, vjerojatno u težnji da onemogućе pregovore koje je talijanska vlada povela s beogradskom. Fašizam jača i prikazuje se u očima Talijana Julijske krajine kao logični nastavak iredentizma tih krajeva. Prije nego u ostaloj Italiji pobjeđuje u Trstu, Istri i Rijeci.³⁹

Nakon dugih pregovora potpisan je u Rapallu, 12. studenog 1920, ugovor između Kraljevine SHS i Italije kojim je Italija dobila Gorišku, dio Kraljske, Trst, Istru s otocima, bez Krka, Zadar i otoke Lastovo i Palagružu s približno 600.000 Slovenaca i Hrvata. Međutim, Rijeka je imala postati slobodna država, što je izazvalo ogorčenje iredentista, nacionalista i fašista. Fašisti su srušili prvu izabranu vladu Slobodne Države Rijeke i talijanska vlada uvela je komesarijat.

Kada je fašizam na čelu s Benitom Mussolinijem, u listopadu 1922, preuzeo vlast, imao je već podršku gotovo svih građanskih stranaka u Julijskoj krajini. U njegove redove stupaju iredentisti i nacionalisti zajedno s bivšim nacionalnim liberalima. Fašistička politika u tim krajevima nastavila je dosljednije od prijašnjih režima provoditi talijanizaciju u duhu koncepcija koje su još u prvom svjetskom ratu nagovještali iredentisti i nacionalisti. Slično je bilo i s politikom fašističke vlade prema Kraljevini SHS. Doduše, u prvo vrijeme, fašistička Italija održava dobre odnose sa susjednom državom na Jadranu i uspijeva da u Rimskim ugovorima od siječnja 1924. dobije njenu privolu za priključenje Rijeke Italiji, ali uskoro se njihovi odnosi kvare i vodi se antijugoslavenska kampanja koja otkriva prave namjere fašizma na Jadranu i Balkanu: rušenje jugoslavenske države, aneksiju Dalmacije i stvaranje hrvatske i crnogorske države pod protektoratom Italije. U formiranju daleko-sežnijega vanjskopolitičkog programa Italije važnu su ulogu igrali upravo bivši pristaše nacionalističkog pokreta, a u njenom provođenju pomagali

³⁸ C. Silvestri, *Storia del Fascio di Trieste dalle origini alla conquista del potere 1919—1922* (u zborniku »Fascismo, guerra, resistenza«, Trst 1969); E. Apib, *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918—1943* (Bari 1966), str. 3—111.

³⁹ Isti.

su uz njih i iredentisti iz Istre i Trsta, koji su zdušno prigrlili fašistički imperijalizam kao svoju vlastitu koncepciju i kao nastavak iredentizma. Politika denacionalizacije u Julijskoj krajini i u Južnom Tirolu bila je shvaćena kao neka vrsta »unutrašnjeg iredentizma«. »Oslobođene teritorije« trebalo je, naime, »osloboditi« od svega što nije talijansko i što je, navodno, trag strane vladavine te im dati iskonski talijanski karakter. Tako je posebnim zakonima i uredbama ograničena upotreba slovenskog, hrvatskog i njemačkog jezika u javnim službama, u školi, pa, štoviše, i u privatnom životu. God. 1923. zabranjena je upotreba »lokalnog jezika«, 1925. je određeno da se sudovi u uredovanju i općenju sa strankama mogu služiti samo talijanskim jezikom, uz to su talijanizirani svi natpisi na trgovinama i obrtničkim radionicama, a fašističke bande napadale su i vrijeđale one koji su na javnim mjestima govorili hrvatskim, slovenskim ili njemačkim jezikom. Izlaženje netalijanskih listova sistematski je otežavano, a tiskara »Edinost« u Trstu, u kojoj su se tiskale gotovo sve slovenske i hrvatske publikacije, bila je pet puta napadnuta i 1925. konačno uništena. Gentilijeva školska reforma 1923. odredila je postepeno uvođenje talijanskog jezika u sve osnovne škole tako da je nastava na slovenskom, hrvatskom i njemačkom jeziku u toku nekoliko godina bila potpuno ukinuta.

Nakon atentata na Mussolinija, u listopadu 1926, u cijeloj je Italiji ukinuta sloboda štampe, sloboda zbora i dogovora, opozicione stranke su zabranjene, uvedene su posebne policijske kazne, među kojima i konfinacija, i ustanovljen Poseban sud za zaštitu države. Tako su do 1928. bila sva slovenska, hrvatska i njemačka kulturna društva raspuštena, zadruge i čitaonice zatvorene, a svi netalijanski listovi zabranjeni. Godine 1926. bili su donijeti propisi za Južni Tirol o promjeni njemačkih prezimena koji su 1928. bili protegnuti na Julijsku krajinu, tako da su se slavenska i njemačka prezimena počela talijanizirati, a uskoro zatim su se na osnovi zakona o zabrani davanja djeci »nemoralnih« i »smiješnih« imena počela mijenjati i osobna imena. Talijanizacija se vršila ne samo pomoću škola nego i putem obvezatnih fašističkih organizacija za djecu i omladinu, dječjih vrtića i analfabetskih tečajeva. Od talijanizacije nije bila pošteđena ni crkva. Vlasti su prisiljavale svećenike da vjeronauk poučavaju samo na talijanskom jeziku.⁴⁰

U toj talijanizatorskoj politici fašizma bili su, dakako, prvenstveno aktivni domaći fašisti.

Talijanizaciji »oslobođenih teritorija« imala je pomoći politika iseljavanja inorodnog stanovništva i naseljavanja Talijana u »nove pokrajine«. Već prvih godina talijanske okupacije, zbog postupaka okupacionih vlasti, izbjeglo je u Kraljevinu SHS više desetaka tisuća Slovenaca i Hrvata, a kasnije, pod pritiskom fašističkog terora i agrarne krize, dolazi do daljnjeg emigriranja u Argentinu i Kanadu koje vlasti nastoje olakšati kako bi se broj Slovenaca i Hrvata što više smanjio. Tako je iz Julijske krajine iseljeno više od 100.000 Slovenaca i Hrvata.

Fašističke vlasti nastojale su da imanja iseljenika pređu u talijanske ruke i pravile planove da se otkupljivanjem imanja »inorodaca« stvore moguć-

⁴⁰ L. Čermelj, Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnima (Ljubljana 1965)

nosti za naseljavanje talijanskih seljaka. Predviđale su se i eksproprijacije i melioracije u svrhu kolonizacije »pograničnih zona«. Na početku 1931. fašistička organizacija u Trstu izradila je prijedlog za osnivanje posebnog zavoda koji bi imao zadaću da organizira kolonizaciju Talijana u Julijskoj krajini. To se nazivalo »etničkom melioracijom« (bonificazione etnica). Predviđalo se naseljavanje 2000 talijanskih obitelji svake godine, tako da bi u toku deset godina bilo naseljeno oko 100.000 Talijana. Tajnik fašističke stranke istarske pokrajine iste je godine predlagao da se u tu svrhu osnuje poseban konzorcij financijskih zavoda koji bi vršio eksproprijaciju nepokretne imovine u posjedu »inorodaca«, melioraciju neobrađenih i zapuštenih zemljišta i sistematizaciju postojećih zemljišnih fondova. On je cijenio talijanizatorski rad škola i fašističkih organizacija, ali »da se učini uistinu efikasnim apsorbiranje inorodnog stanovništva i da se Naciji garantira veća sigurnost na granici« smatrao je da su potrebna jača sredstva, a to su »kolonizacija i konstituiranje jakih grupa talijanskih kolona iz stare Italije«. U kolovozu 1931. osnovan je »Zavod za agrarnu obnovu Triju Venecija« (Ente nazionale per la rinascita delle Tre Venezie) koji je imao raditi na eksproprijacijama i kolonizaciji. Čini se da ta ustanova nije postigla velike rezultate u radu jer se kasnije javljaju novi prijedlozi da se politika iseljavanja i kolonizacije bolje sistematizira i energičnije provodi.

Jedan od bivših prvaka tršćanskih macinijevaca, koji je kasnije postao fašist, Angelo Scocchi, predlaže Mussoliniju u prosincu 1938. intenzivniju unutrašnju migraciju kojom bi se izmijenio etnički karakter pogranične zone i označava dvadeset mjesta u Julijskoj krajini i u Alto Adige koja bi trebalo pretvoriti u etnički isključivo talijanska, zatim zahtijeva usklađeni rad na eksproprijacijama i kolonizaciji, propagandu za mješovite brakove (talijanskih vojnika sa Slovenkama i Hrvatima) u pograničnim krajevima itd. A sin poznatog irendentista iz Kopra Nazzarija Saura, Italo Sauro, koji je postao vladin ekspert za probleme krajeva uz jugoslavensku granicu, upućuje Mussoliniju memorandum u kojem je u cilju talijanizacije tih krajeva predlagao kontrolu prodaja imanja kako ne bi prešla u vlasništvo Slavena, preuzimanje svih zemljišta koja pripadaju kreditnim ustanovama i koja su na prodaju, a Talijani ih ne otkupe, dodjeljivanje zemljišta Talijanima iz Furlanije i Istre (koji se bolje odupiru Slavenima), potpunu talijanizaciju općinskih centara, uklanjanje Slavena s njihovih imanja, stvaranje jakog industrijskog središta u Puli koje će privući slavenske seljake i asimilirati ih, potkopavanje slavenskih posjeda kako bi se prisilili na iseljavanje, slanje takvih obitelji u Istočnu Afriku, povećanje broja osnovnih škola i dječjih vrtića, kontrolu rada slavenskih i hrvatskih svećenika itd.⁴¹

Politika nasilne asimilacije uvjetovala je stvaranje permanentnog stanja napetosti u Julijskoj krajini i izazvala otpor Slovenaca i Hrvata koji se nakon 1929. pretvarao sve više u organizirani oružani otpor. U tom otporu fašizmu sudjeluju i talijanski antifašisti, naročito komunisti, tako da politika »unutrašnjeg irendentizma« stvara postepeno i »unutra-

⁴¹ I. Mihovilović, Talijanska kolonizacija Julijske Krajine (Anali Jadranskog instituta I), str. 117—156.

šnju frontu«. Vlasti reagiraju hapšenjima, konfinacijama, osudama na smrt i na višegodišnju robiju, ali unatoč tome ne uspijevaju da u Juljskoj krajini stvore stanje sigurnosti.

Iredentizam je bio nazočan ne samo u fašističkoj politici prema nacionalnim manjinama nego i u vanjskoj politici fašizma. To se može naročito reći za iredentiste Julijske krajine, koji su u svojim nacional-imperijalističkim shvaćanjima našli zajednički jezik s fašizmom i utjecali na orijentaciju fašističke politike u Srednjoj Evropi i na Balkanu. Među njima treba spomenuti Attilija Tamara i Francesca Salatu, koji su bili talijanski ambasadori i Fulvija Suvicha, koji je postao podsekretar ministarstva vanjskih poslova, kad je Mussolini, u srpnju 1932, preuzeo u svoje ruke vođenje vanjske politike. On je ostao na tom mjestu sve do 1936, kad je ministrom vanjskih poslova postao Galeazzo Ciano.

To su bili poznavaoци srednjoevropskih i balkanskih problema koji su nastojali da Trst postane važan faktor fašističke politike ekspanzije u Srednjoj Evropi, na Balkanu i Sredozemlju. Kod njih se osjeća nepovjerenje prema Njemačkoj, kao zemlji koja može ugroziti talijanski utjecaj u Srednjoj Evropi, ali dominantniji je u njihovim gledištima neprijateljski stav prema Južnim Slavenima i jugoslavenskoj državi.

Dakako, bilo bi pretjerano tvrditi da su oni odgovorni za fašističku vanjsku politiku, jer je tu Mussolini ipak bio uvijek glavni faktor, ali njegova politika ipak uvelike odražava upravo gledišta iredentista i nacionalista, naročito u pogledu jugoslavenske države. Već potkraj 1924. i na početku 1925. Mussolini počinje podržavati propagandu za priključenje Dalmacije i uspostavlja suradnju sa separatističkim pokretima u Kraljevini SHS, zatim radi na njenom diplomatskom zaokružavanju, a nakon uspostavljanja diktature kralja Aleksandra u Italiji se organiziraju ustaški vojni logori, šalju u Jugoslaviju teroristi, a 1932. pokušava čak podići u Lici ustanak koji je imao dovesti do raspada Jugoslavije i stvaranja hrvatske države pod protektoratom Italije. Te godine Mussolini u svojim antijugoslavenskim govorima ne krije da misli na priključenje Dalmacije. Šef kabineta ministra vanjskih poslova baron P. Aloisi tvrdi da je u to vrijeme upravo Suvich bio zadužen za odnose s Jugoslavijom i da je sudjelovao u savjetovanjima o »hrvatskim stvarima«.⁴²

Kratak period dobrih odnosa s Jugoslavijom, u vrijeme vlade Milana Stojadinovića, nije utjecao na izmjenu fašističkih planova prema Jugoslaviji. Mussolini se nekoliko puta u vrijeme neutralnosti Jugoslavije u drugom svjetskom ratu odlučuje da napadne Jugoslaviju, dok konačno, nakon prevrata 27. ožujka 1941, ipak ne iskrsne trenutak na koji je odavna čekao.

Napadom na Jugoslaviju, 4. travnja 1941. (u zajednici s Hitlerovom Njemačkom), fašistička Italija uspjela je provesti u život maksimalni program talijanskog iredentizma i nacionalizma na Jadranu. Slovenija je podijeljena između Njemačke i Italije koja je dobila slovenske teritorije uglavnom južno od Save i ondje formirala »Ljubljansku pokrajinu«.

⁴² E. C., Fulvio Suvich e l'apporto dei nazionalisti giuliani all'espansionismo fascista (Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, II/2, Trst 1974).

Stvorene su tzv. Nezavisna Država Hrvatska i nezavisna Crna Gora pod zaštitom Italije. Na osnovu ugovora s vladom NDH od 18. svibnja 1941. Italija je anektirala dijelove Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, veći dio sjeverne Dalmacije (Šibenik, Trogir, Split), Boku Kotorsku i većinu dalmatinskih otoka.

Iz Mussolinijeva govora pred korporacijskom komorom u Rimu, 10. lipnja 1941, moglo se jasno naslutiti kakva će se politika voditi u anektiranim krajevima. Rekao je da rasa, narod i država treba da se podudaraju što je moguće više, ali iz razloga strateške sigurnosti ponekad je potrebno priključiti i inorodno stanovništvo, pa je prema njemu nužno primijeniti poseban postupak pod uvjetom da je lojalno. »No u svakom slučaju — dodao je — kada se narod ne slaže sa sredinom, narod je taj koji se mora povući i tada je potrebno pobrinuti se za razmjenu stanovništva i iseljavanje jednog njegovog dijela jer se tako omogućuje da se političke granice podudaraju s rasnim granicama.«

U politici talijanizacije anektiranih krajeva, naročito Dalmacije, fašističke vlasti su se koristile iskustvima stečenim u Julijskoj krajini, a u tom su im pomagali i fašisti iz te pokrajine. Bile su primijenjene iste metode, ali bez osjetljivijih rezultata, tako da je guverner Dalmacije Giuseppe Bastianini na godišnjicu aneksije zaprijetio: »Tko smatra poniženjem postati članom talijanske zajednice preostaje mu jedino da najkraćim putem krene preko granice.« Pokušavalo se i tu talijanizirati ne samo pomoću škola nego i naseljavanjem Talijana iz Italije, odnosno kolonizacijom. »Nacionalni institut za preporod Triju Venecija« proširio je svoju djelatnost na Dalmaciju i Ljubljansku pokrajinu, a Mussolinijev ekspert za probleme kolonizacije i talijanizacije Italo Sauro, sin poznatog iredentista Nazzarija Saura, predlaže Mussoliniju da se cjelokupna politika talijanizacije u svim anektiranim područjima potiče, proučava i uskladuje iz jednog centra, naime »Ureda za jadranske teritorije«. Cilj te ustanove bio bi »eliminacija slavenstva« i u tom bi cilju državne ustanove u anektiranim krajevima imale raditi na »zdravom odgoju« kako bi se upoznala »duhovna, ekonomska i politička veličina Italije i da se u ljudima stvori osjećanje ponosa što su Talijani. To je težak i spor posao — upozorava Sauro — i stoga treba birati ljude koji će na tome raditi, ali borba treba da bude uporna. Najprije treba raditi na uklanjanju protivničkih elemenata. Na tome treba raditi postepeno, ali odlučno. Snaga i pravda su elementi na kojima Slaveni, kao i ostali primitivni narodi, temelje prijestolja. Naročito snaga treba da bude nazočna, kako bi se represije vršile s najvećom strogošću. Za Slavene je blagost znak slabosti«. Sauro u nizu predloženih mjera ističe također potrebu da se Slaveni »iskorijene iz sela, da bi ih se navelo na emigraciju, makar to bilo u obližnje centre, gdje mogu biti lakše asimilirani«.

Mussolini se složio sa Saurovim prijedlozima. Nakon toga je odobreno osnivanje »Instituta za jadranske teritorije«, a vlasti su u anektiranim teritorijima djelovale u skladu s idejama Itala Saura, čovjeka koji je, kao sin iredentista-mučenika, nastojao da se »unutrašnji iredentizam« i »etnička melioracija« prošire na sve nove talijanske pokrajine.⁴⁸

⁴⁸ D. Šepić, Talijanska okupaciona politika u Dalmaciji 1941—1943 (*Putovi revolucije*, 1963/1—2, str. 215—241).

Otpor naroda i narodnooslobodilački rat onemogućili su fašističkoj Italiji da provede do kraja u život te planove tako da je fašizam još prije svoga pada doživio u Ljubljanskoj pokrajini i Dalmaciji potpuni politički slom. To je bila propast i nacional-imperijalističkih planova na Jadranu.

V

Nakon pada Mussolinija i kapitulacije Italije, u rujnu 1943. izbija u svim krajevima pod talijanskom okupacijom masovni narodni ustanak. U Istri i Slovenskom primorju proglašeno je 13. i 20. rujna ujedinjenje tih krajeva s Jugoslavijom, što je 29. studenog 1943. prihvatilo Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije. Međutim, već u listopadu nje-mačka vojska uspijeva zauzeti cijelu istočnu obalu Jadrana i u Julijskoj krajini, Ljubljanskoj pokrajini i Furlaniji uspostaviti »Operacionu zonu Jadranskog primorja«.

Borba protiv okupacije postavila je pitanje što uspješnije borbene suradnje između talijanskih antifashaista, na čelu s Komunističkom partijom Italije, i narodnooslobodilačkog pokreta na čelu s KPJ, koja se već počela razvijati u ljeto 1943. S tim u vezi iskrslalo je i pitanje revizije jugoslaven-sko-talijanske granice i pripadnosti krajeva koji su potpali pod Italiju nakon prvoga svjetskog rata. To je pitanje postajalo sve aktualnije i za velike saveznike jer ga je bio pokrenuo Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije.

Talijanske antifashaističke stranke nisu imale jedinstveno gledište na to pitanje. Iz istupanja njihovih predstavnika u emigraciji i propagande koju su vodile u zemlji slijedi da nisu bile za priključenje Istre i Slovenskog primorja Jugoslaviji, već samo za veće ili manje korekture granica, a da su smatrale da bi Slovenci i Hrvati u budućoj demokratskoj Italiji mogli da se zadovolje zaštitom nacionalnih prava u okviru autonomije Julijske krajine. Na odricanje od zapadnog dijela Istre malo je koja od tih stranaka bila spremna pristati, a od Trsta ni jedna. Trst je za sve bio ključno pitanje. Zbog toga su osuđivale odluke o priključenju Slovenskog primorja i Istre Jugoslaviji. KP Italije, koja je bila u Komitetu narodnog oslobođenja (Comitato di Liberazione Nazionale, skraćeno CLN), zajedno sa Socijalističkom, Demokršćanskom i Liberalnom strankom i Strankom akcije (Giustizia e Libertà), izrazila je neslaganje sa stavom KPJ prema tom pitanju ali je spor ipak riješen sporazumom da se to pitanje sada ne pokreće, već sve snage posvete borbi za istjerivanje njemačkog okupatora. Sličnu odluku donio je i Komitet narodnog oslobođenja sjeverne Italije (CLNAI), uputivši talijanskom stanovništvu Julijske krajine proglas u kojem se osuđuje Rapallski ugovor, ističe potreba da talijanski narod prizna potpuno narodno ujedinjenje jugoslavenskih naroda, kako su to već objavili njihovi narodni predstavnici, i pozivaju Talijani tih krajeva da stupe u talijanske odrede koji se bore pod komandom maršala Tita.⁴⁴

⁴⁴ M. Mikuž, Boji Komunistične partije za zahodne meje od 1941 do 1945 (Zgodovinski časopis, 1958—1959, str. 7—50); D. Šepić, Nacionalno pitanje u odnosima između jugoslavenskog i talijanskog radničkog pokreta (Putovi revolucije, 1964/3—4, str. 232—248).

Predstavnici antifašističkih stranaka u Tršćanskom komitetu narodnog oslobođenja, osim komunističkog predstavnika, nisu prihvatili taj poziv i zahtijevali su od CLNAI da izmijeni svoj stav. Oni su, naime, nastojali sačuvati Italiji veći dio teritorija anektiranih nakon prvoga svjetskog rata i u svojoj propagandi pristajali su na garanciju nacionalnih prava Slovenaca i Hrvata u Julijskoj krajini. Demokršćani su, štoviše, ukazivali na to da se Italija odrekla u ugovorima zaključenim s Jugoslavijom i dalmatinskih Talijana za čije se oslobođenje, kao i za oslobođenje Talijana Julijske krajine, borila u toku prvoga svjetskog rata, a odrekla se upravo u korist Hrvata koji su se tada borili u golemoj većini na strani Austrije.

Takav stav pokazivao je da u redovima građanskih antifašističkih stranaka u Trstu nisu bila potpuno prebrođena stara iredentistička shvaćanja. No, unatoč tome postignut je sporazum o odlaganju pitanju granica i osnivanju Koordinacionog slovensko-talijanskog komiteta u Trstu. Odlaganjem diskusije o granicama nije se uspjelo premostiti jaz koji je postojao između građanskih antifašističkih stranaka i komunista, unatoč svim naporima što su se činili da se koordinira borba protiv okupatora, to više što su se tršćanski radnici, u većini komunisti, sve odlučnije izjašnjavali za federativnu i socijalističku Jugoslaviju, kao što su se već bili izjasnili i talijanski komunisti u Istri. Tako su se s jedne strane nalazili slovenski i talijanski komunisti, koji su djelovali pod vodstvom zajedničkog Izvršnog odbora slovensko-talijanskih antifašista (CEAIS), a s druge CLN, koji je okupljao antifašiste građanskih stranaka. Kad su se jedinice NOV, potkraj travnja 1945, približile Trstu, CLN je nastojao preuzeti u svoje ruke vlast u gradu, tako da su njegove jedinice prilikom ulaska jedinica NOV u Trst morale biti razoružane. CLN je prešao u ilegalnost, vodeći propagandu protiv jugoslavenske okupacije. U toj se propagandi sve jače ističu demokršćani.⁴⁵

Nakon teške tršćanske krize koja je završila povlačenjem NOV iz Trsta i podjelom okupacionih zona u Julijskoj krajini (zona A: Pula, Trst, Tržič i Gorica pod anglo-američkom upravom, zona B: ostali dio pod jugoslavenskom upravom) počele su diskusije o jugoslavensko-talijanskoj granici. Talijanska vlada, pod predsjedništvom Ivanoe Bonomija, u kojoj su se nalazile sve antifašističke stranke iz CLN, zahtijevala je Julijsku krajinu do Wilsonove linije (od Raše na sjever), obećavajući Slovincima i Hrvatima autonomiju, a povrh toga autonomni status za Rijeku i Zadar. Jedna od najjačih stranaka, Demokršćanska, argumentira zahtjeve vlade potrebom obrane talijanstva i kršćanstva, oživljavajući stare koncepcije o slavenskoj opasnosti koja sada nosi još sa sobom komunističku. Ne začuđuje što u to vrijeme, ispunjeno ostrim polemikama, oživljava i iredentizam pod plaštom borbe za slobodu i demokraciju i obrane zapadnoevropske civilizacije.⁴⁶

O jugoslavensko-talijanskoj granici raspravljalo se na mirovnoj konferenciji od 1945. do 1947. u atmosferi sve većeg zaoštavanja odnosa između zapadnih saveznika (SAD, Velika Britanija i Francuska) i Sovjet-

⁴⁵ T. Sala, *La crisi finale nel litorale adriatico 1944—1945* (Udine 1962).

⁴⁶ R. D'Agata, *La questione di Trieste nella vita politica italiana dalla liberazione al trattato di pace* (Storia e politica IX/4, 1970) str. 642—678.

skog Saveza. Jugoslavenska vlada, koja je isprva zahtijevala sve teritorije koje je Italija anektirala na Jadranu nakon prvoga svjetskog rata (osim Furlanije) i povrh toga Benešku Sloveniju i Kanalsku dolinu, popuštala je u toku pregovora tražeći razuman kompromis, ali Savjet ministara vanjskih poslova velikih saveznika konačno je odlučio da se na teritoriju sjeverozapadne Istre, od Mirne na sjever zajedno s Trstom i Goricom, formira Slobodni Teritorij Trsta s tim da teritorij istočno od granice STT pripadne Jugoslaviji. Tim rješenjem nisu bile zadovoljne ni jugoslavenska ni talijanska vlada, ali unatoč tome su i jedna i druga vlada ugovor o miru s Italijom s odredbama o granicama potpisale 10. veljače 1947.⁴⁷ Izrazivši svoje rezerve. Predsjednik talijanske vlade, demokršćanin Alcide De Gasperi, pred talijanskom ustavotvornom skupštinom, izrazio je »osjećanje revolta« talijanskog naroda što »Trst, Pula i toliko drugih vjernih talijanskih pokrajina nisu mogle biti spasene«. Bilo je jasno da talijanska vlada, ističući da postoje neoslobodeni talijanski teritoriji, misli na potrebu revizije ugovora o miru.

Talijanska će vlada nakon toga voditi politiku koja će ići za revizijom ugovora o miru. Ona će pomagati i čak podsticati da se iz krajeva koji su pripali Jugoslaviji iseli što je moguće više ljudi da bi to iseljavanje moglo biti prikazano kao plebiscit za Italiju. Ti izbjeglice i opranti stvorili su prva jezgra novoga iredentističkog pokreta koji se počeo formirati u Italiji i u Slobodnom Teritoriju Trsta.

Nakon potpisa ugovora o miru 1947. u Rimu je, na inicijativu demokršćanskog poslanika u rimskom parlamentu, iredentista Pecorarija, osnovan »Komitet za Julijsku krajinu i Zadar« (Comitato per la Venezia Giulia e Zara) koji se kasnije pretvorio u »Nacionalno udruženje Julijska krajina i Dalmacija« (Associazione nazionale per la Venezia Giulia e Dalmazia). U okviru te opće organizacije djelovala su posebna društva: »Dalmatinska liga« (Lega Dalmata), »Riječka liga« (Lega Fiumana) i »Istarska liga« (Lega Istriana). No, postojala su i neka druga udruženja kao što su »Dalmatinsko nacionalno udruženje« (Associazione nazionale dalmata) na čelu kojeg je bio senator Antonio Tacconi, stari revizionist koji je bio naročito aktivan u Dalmaciji za vrijeme talijanske okupacije 1941–1943, i »Istarski revizionistički pokret« (Movimento istriano revisionista), u okviru kojeg djeluju organizacije za pomoć izbjeglicama i optantima.

Iz »Udruženja Julijska krajina i Dalmacija« izrastao je »Centar za jadranske studije« (Centro studi Adriatici) koji je djelovao u sklopu državnog »Instituta za povijest risorgimenta« (Istituto per la Storia del Risorgimento), a u njegovoj su upravi bile političke ličnosti kao što je Guido Gonella, ministar prosvjete u De Gasperijevoj vladi i politički tajnik Demokršćanske stranke. Iz objavljenog programa te ustanove proizlazi da ima zadaću »braniti talijanstvo istočne obale Jadrana, prikupljati građu, dokumentaciju i svjedočanstva o tome talijanstvu, širiti među Talijanima poznavanje problematike koja proistječe iz nepravednog ugovora o miru i vojne okupacije Dalmacije i gotovo cijele Julijske krajine

⁴⁷ J. Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni (Ljubljana 1961); J-B. Duroselle, Le conflit de Trieste 1943–1954 (Bruxelles 1966).

od jugoslavenske vojske«. Centar objavljuje svoj Informacioni bilten (Bollettino d'informazioni) u kojem se iznosi djelatnost Centra i iredentističkih organizacija.

Inače, organ je Udruženja Julijska krajina i Dalmacija tjednik »La Difesa Adriatica« koji donosi vijesti i komentare o Jugoslaviji i prati prilike u Istri i Dalmaciji, sve, dakako, u izrazito protujugoslavenskom i iredentističkom duhu.

I istarski revizionistički pokret ima svoje glasilo »L'Arena di Pola« koji je počeo izlaziti još u vrijeme savezničke okupacije Pule 1945. a zatim nastavio izlaženje u Gorici. Orijentacija lista izražena je već u podnaslovu riječima »tjednik julijanskog (misli se na Julijsku krajinu) i dalmatinskog iredentizma«. Taj je pokret osnovao i »Istarsko udruženje za domovinsku znanost i povijest« (Associazione istriana di studi e storia patria) koje izdaje časopis »Pagine istriane«.

U Italiji su povremeno izlazili, javljali se i gasili, mnogi iredentistički listovi, kao što su »Voce di Fiume« i »La Vedetta d'Italia«.

Iredentistički pokret bio je predstavljen i u talijanskom parlamentu. Julijansko-dalmatinski parlamentarni klub (Gruppo parlamentare giuliano-dalmata) okupljao je poslanike iz bivše Julijske krajine i Dalmacije koji su često pokretali pitanje Trsta, Istre i Dalmacije, ističući talijanstvo tih krajeva, osuđujući »nepravедnost« ugovora o miru i zahtijevajući njegovu reviziju, naročito u pogledu Slobodnog Teritorija Trsta.

Iredentistička aktivnost nije se razvijala samo u Italiji nego i u Slobodnom Teritoriju Trsta pod savezničkom upravom (zona A). Tu su djelovali Komitet narodnog oslobođenja Istre (Comitato Liberazione Nazionale dell'Istria) i Međuopćinsko vijeće toga komiteta za pomoć i informacije (Consulta Intercomunale del CLN di assistenza ed informazioni) u kojem su bili navodni predstavnici istarskih općina s načelnicima na čelu koje su birali izbjeglice iz tih općina. U STT-u je djelovala i »Nacionalna liga« (Lega Nazionale), poznata po svom talijanizatorskom radu u Istri.⁴⁸

Već iz ovog sumarnog pregleda očito je da je u Italiji nakon rata i pogotovo nakon zaključenja ugovora o miru 1947. oživio iredentistički pokret, da se proširio i na Slobodni Teritorij Trsta i da je bio dobro organiziran i aktivan. Taj je pokret uživao podršku vlade, naročito nakon što je 1947. u koalicionoj tripartitnoj vladi Alcidea De Gasperija (demokršćani, socijalisti i komunisti) došlo do rascjepa i De Gasperi formirao vladu demokršćana s manjim strankama centra (liberali, republikanci i Saragatovi socijaldemokrati) iz koje su ispali komunisti i socijalisti. Nakon izbora 1953. redale su se koalicione vlade s demokršćanskom većinom koje su bile toliko slabe da su se ponekad oslanjale čak na monarhiste (vlada Giuseppa Pelle) ili zavisile od apstinencije neofašističkog Talijanskog socijalnog pokreta (Movimento sociale italiano), tako da su i one, čas više čas manje, smatrale korisnim podržavati iredentizam koji je postajao ponovo jedan od faktora u talijanskoj unutrašnjoj politici.

⁴⁸ O iredentizmu nakon 1945. dokumentarno u knjizi: *I. Mihovilović, Italian Expansionist Policy towards Istria, Rijeka and Dalmatia 1945—1953.* n. dj.

Stoga ne začuđuje što su talijanske vlade vodile nakon zaključenja ugovora o miru politiku koja se uklapala u tadašnji hladni rat, što se nepovoljno odražavalo i na odnose Italije s Jugoslavijom. A u atmosferi hladnog rata bilo je teško postići konsolidaciju Slobodnog Teritorija Trsta. Vladajući krugovi Italije to i nisu željeli. Stoga su i otežavali postizanje sporazuma o ličnosti guvernera STT-a, držeći time otvorenim i tršćansko pitanje.

Talijanska je vlada već godinu dana nakon zaključenja ugovora ubrala prve plodove svoje politike koji su joj davali nade da će postići priključenje STT-a Italiji. Naime, američka, britanska i francuska vlada, 20. ožujka 1948, objavile su Tripartitnu deklaraciju prema kojoj se STT imao »ponovo staviti pod talijansku suverenost«. Dakako, ta deklaracija nije mogla isključiti Jugoslaviju od okupacije zone B STT-a i jugoslavenska je vlada oštro protestirala protiv te jednostrane odluke zapadnih velesila.

No, iste godine dolazi do raskida između KPJ i Kominforma što je imalo za posljedicu da su se jugoslavensko-sovjetski odnosi pogoršali. Taj je raskid u prvo vrijeme oslabio međunarodni položaj Jugoslavije jer više nije mogla računati na podršku Sovjetskog Saveza u pitanju STT-a. A šef savezničke vojne uprave u zoni A STT-a general T. S. Airey u to je vrijeme vodio tzv. »politiku tihe aneksije« STT-a Italiji. Italija se pak, nakon što je bila primljena u Atlanski pakt, osjećala jačom i nastojala da se Tripartitna deklaracija što prije provede u život.

Međutim, zapadne velesile počinju postepeno mijenjati stav prema Jugoslaviji, koja je odlučno branila svoju nezavisnost odupirući se sve jačem sovjetskom pritisku, i utječu na talijansku vladu da pitanje STT-a riješi u direktnim pregovorima s jugoslavenskom vladom. Nakon što su 1950. bila uređena neka ekonomska i financijska pitanja, koja su proistjecala iz ugovora o miru s Italijom, počeli su u Londonu jugoslavensko-talijanski pregovori što su se zatim nastavili u New Yorku i Parizu, ali bez rezultata jer vlada De Gasperija, u kojoj je ministar vanjskih poslova bio Carlo Sforza, potpisnik Rapallskog ugovora 1920, nije odustajala od svoga gledišta da je Tripartitna deklaracija polazna točka za svaki sporazum o STT-u.

Budući da direktni jugoslavensko-talijanski pregovori nisu napredovali, američka, britanska i francuska vlada su u svibnju 1952. objavile memorandum u kojem se predviđa da se civilna uprava u zoni A STT-a preda u ruke službenicima koje će predložiti talijanska vlada a imenovati saveznička vojna uprava. Jugoslavenska je vlada protestirala, u Trstu su organizirane demonstracije iredentista na čelu s tršćanskim načelnikom Giannijem Bartolijem, koji je bio osnovao i poseban Odbor za obranu talijanstva Trsta i Istre (Comitato di difesa per l'italianità di Trieste e dell'Istria), a i u Italiji su organizirane velike manifestacije za Trst s parolama da se Tripartitna deklaracija provede što prije u život.

Nakon lipanjskih izbora 1953, Pella formira vladu demokršćana i nacionalista, a američka i britanska vlada objavljuju u listopadu 1953. odluku da povuku svoje vojne jedinice iz zone A STT-a i upravu zone prepuste Italiji. U Jugoslaviji izbijaju demonstracije, jugoslavenske se trupe kon-

centriraju na zapadnoj granici i jugoslavenska vlada ulaže protest britanskoj i američkoj vladi. Predsjednik J. B. Tito izjavljuje 10. listopada 1953, u svom govoru u Leskovcu, da će ulazak talijanske vojske u zonu A smatrati otvorenim aktom agresije, no u isto vrijeme predlaže da se pitanje STT-a riješi kompromisom, tako da zona A STT-a pripadne Italiji a zona B Jugoslaviji. Na to britanska vlada daje izjavu da se obustavlja izvršenje odluke o povlačenju anglo-američkih trupa iz zone A STT-a, što je smanjilo napetost i dovelo do povlačenja jugoslavenske i talijanske vojske s granice.

Sve su te krizne situacije pogodovale širenju i jačanju iredentizma u Italiji i u zoni A STT-a, dajući mu veću težinu nego što je bila prava snaga iredentista. Iredentizam je u to vrijeme zastava pod kojom istupaju zajedno monarhisti i neofašisti, a nju nose i demokršćani, naročito desni, koji nalaze u Pelli svoga čovjeka.

No, međunarodni položaj Jugoslavije jača i zapadne velesile nastoje da se pitanje STT-a riješi kompromisom koji će zadovoljiti talijansku i jugoslavensku vladu. Vlade SAD, Velike Britanije i Francuske vode pregovore s jedne strane s talijanskom a s druge s jugoslavenskom vladom i 5. listopada 1954. jugoslavenska i talijanska vlada potpisuju Memorandum o Slobodnom Teritoriju Trsta, prema kojem se cijela zona B, s manjim korekturama u korist Jugoslavije, stavlja pod jugoslavensku civilnu upravu, a zona A pod talijansku civilnu upravu. U Specijalnom statutu garantiraju se prava slovenske nacionalne manjine u zoni A i prava talijanske nacionalne manjine u zoni B. Tekst protokola potpisali su uz jugoslavenske i talijanske opunomoćenike i opunomoćenici SAD i Velike Britanije, dok je sovjetska vlada primila taj akt na znanje. Francuska vlada je također prihvatila taj sporazum i tom prilikom izjavila da neće podržavati pretenzije ni jedne ni druge strane koje bi se mogle iznijeti na teritorij pod suverennošću ili upravom druge. Takvu su izjavu nakon toga dale i američka i britanska vlada, tako da se može smatrati da je za velike sile, potpisnice ugovora o miru s Italijom, pitanje STT-a bilo konačno riješeno.⁴⁸

Iredentističke su organizacije u svojim rezolucijama oštro osudile vladino puštanje koje je omogućilo da dođe do Londonskog memoranduma. Međutim, vlada je utjecala na njih da vode računa o stvarnosti i da joj ne prave teškoća. To joj je u znatnoj mjeri i uspjelo, utoliko lakše što su se jugoslavensko-talijanski odnosi postepeno popravljali i razvijala se plodna suradnja na svim poljima, a jugoslavensko-talijanska granica bila je otvorena tako da su izbjeglice mogle bez teškoća posjećivati Istru. To se počelo osjećati u Istarskom revizionističkom pokretu (MIR) i pisanju njegova glasila »L'Arena di Pola« i u Komitetu narodnog oslobođenja Istre (CLN) koji je bio subvencioniran od vlade. CLN je dao inicijativu i financijski pomogao formiranje organizacija izbjeglica iz pojedinih istarskih općina (obitelji) koje se sastaju jedanput godišnje u Trstu da biraju svoje predstavnike u »Vijeće istarskih općina« (Consulta dei Comuni dell'Istria) i predsjednika toga vijeća.

⁴⁸ O tršćanskom pitanju nakon ugovora o miru do Londonskog memoranduma *Jeri*, n. dj., str. 195—302. i *Duroselle*, n. dj., str. 267—427.

Nasuprot njima, osnovana je »Unija Istriana« (Unione degli Istriani) sa sjedištem u Trstu koja je nastojala da se suprotstavi CLN-u u njegovoj navodnoj težnji da oslabi iredentizam istarskih izbjeglica. Teži napad na CLN i na MIR došao je od »Nacionalnog udruženja Julijska krajina i Dalmacija« (CNVGD) koje je nastojalo da se sve izbjegličke organizacije ujedine i da stvore čvrstu i borbenu iredentičku organizaciju koja neće posvećivati glavnu brigu socijalnim problemima izbjeglica već borbi za ostvarenje programa iredente, a to je potpuno ujedinjenje Italije unutar njenih »prirodnih granica«. Iz pisanja glasila toga udruženja »Bollettino d'informazioni« očito je da bi to bile na istoku Dinara, Velebit i Snježnik. »Nacionalno udruženje za Julijsku krajinu i Dalmaciju« nastavlja koncepcije nacional-imperijalističkog iredentizma i iz pisanja njegova glasila očito je da nije zadovoljno politikom talijanskih vlada prema Jugoslaviji, i da se kritički odnosi prema svim strankama, osim prema monarhistima i neofašistima, za koje tvrdi da su »najveći pobornici iredentizma«. Budući da je to najjača iredentistička organizacija, ona daje i ton pisanju iredentističkog novinstva i cijelom novom iredentizmu koji je postao izrazito revanšistički.

Iredentistička propaganda i akcija, nakon Londonskog memoranduma, ipak se koncentrirala prvenstveno na pitanje bivše zone B.

Talijanske su vlade imale nerijetko muke s upitima što su im upućivali u parlamentu poslanici iz Trsta i Istre i poslanici demokršćanske desnice, monarhista i neofašista. U tim se upitima uvijek upozoravalo da talijanska suverenost na cijelom bivšem Slobodnom Teritoriju Trsta nije nikada prestala, pa ni u bivšoj zoni B, jer, navodno, Statut STT-a nije nikada bio proveden u život. Talijanske su vlade obično odgovarale evazivno ili su šutjele, ali u ožujku 1974. godine i sama je vlada javno izrazila isto gledište.

To je oživjelo iredentizam i iredentističkim organizacijama dalo nade da će se postaviti ne samo pitanje bivše zone STT-a nego i svih krajeva kojih se Italija bila odrekla ugovorom o miru 1947. Jer iredentizam, koji je oživio nakon rata, unatoč svojoj posljednjoj transformaciji u kojoj se služio i demokratskim parolama, u biti je ostao onakav kakav je bio u vrijeme kad je fašistička Italija uspjela ostvariti njegov maksimalni program.

SUMMARY

This paper attempts to trace the transformation undergone by Irredentism from the Risorgimento to the present, and to explain the conditions which influenced it. The author emphasizes that Irredentism was initially a democratic and liberation movement which, inspired by the ideas of G. Mazzini, envisioned a united Italy in a Europe of free nations and viewed the South Slavs as allies in the battle against Austria. At that time the progressive bourgeois was the bearer of Irredentism, the majority of which were republicans by inclination, but official circles headed by the Savoy dynasty accepted the Irredentist program in the struggle for Italian unification, so that already some of the Irredentists were sympathetic to the monarchy and supported its policies. Irredentism became organized as a movement at the time of the Eastern crisis created by the Bosno-Hercegovian rebellion and hoped that the crisis would bring into the fore the issue of Italian "terre irredente". But the Irredentists were greatly disappointed, for this question was not even discussed at the Berlin Congress of 1878. Further development of Irredentism was hindered in 1882 when Italy entered the Tripartite Alliance with Austro-Hungary and Germany; following this the Italian government led Irredentism into a serious crisis by opposing it and aggravating activities by their societies, making it impossible for them to work. The Irredentists reacted sharply to the policies of the Italian government, but became more and more isolated and formed small republican groups. The Italian government, meanwhile, did not abandon the idea of "terre irredente", and secretly supported the activities of Italian national societies in Tirol and in the Austrian Littoral (Istria, Trieste, and Goriška) in an effort to conserve Italianism in these areas. The Italian National Liberal Party in the Austrian Littoral adopted policies in harmony with the new Italian line towards Austria and cooperated with the government in Vienna. It carried on a battle against the popular movement of the Slovenes and Croats in these areas, and eventually began to view the South Slavs and not Austria as the greatest threat to Italianism in the Adriatic. From a fear of "Slavic danger", the Italian bourgeois in those regions opposed any basic state reorganization of the Habsburg monarchy which would lead to the breaking up of dualism and to the introduction of federation, and it was against democratic reforms which would weaken the privileged position they enjoyed because of Austria's conservative and undemocratic system.

At the turn of the century Irredentism was revived, and in Italy much more attention was devoted to the position of the Italians in Tirol, the Austrian Littoral, and Dalmatia. After the great victory of the Slovenes and Croats in the first general elections for the Viennese Parliament in 1907, the Italian Liberal Party again became sympathetic to Irredentism and brought its anti-Slav conceptions into the movement. Among the Irredentists also became influential the ideas of the Italian nationalistic movement which advocated the necessity for a struggle of Italian expansion in the Adriatic and the Mediterranean, so that the Irredentist program gradually fitted into Italy's imperialistic plan of expansion. Among Irredentists there were still groups inspired by Mazzini's ideas, but they constituted too small a number to direct it in a democratic direction when the first World War broke out. During the period of Italy's neutrality Irredentism became increasingly identified with the ideas of nationalism and imperialism and became the most vocal advocate for maximum territorial pretensions in the Adriatic. Italian Irredentists tried to influence formulation of Italian demands which found expression in the London Treaty of 1915, and after Italy's entry into the war they stressed the need for a systematic policy of Italianization in new regions which were expected to be annexed by Italy. Besides this national-imperialistic oriented Irredentism, a democratically oriented Irredentism which championed an agreement with the South Slavs was also active in Italy, but those who opposed South Slav unification, and were against the Italian-Yugoslav Agreement on the basis of the "Adriatic Compromise" dominated. A temporary change in orientation took place when Orlando's government,

after Caporetto, adopted, formally at least, the so-called "politics of nationalities" and made an agreement with the South Slavs. However, after a victory at Piave in June, 1918, national-imperialistic tendencies were again strengthened.

After the Italian occupation of the eastern coast of the Adriatic, the Italian Irredentists together with the nationalists and fascists advocated a policy for the destruction of Yugoslavia and for the realization of a maximum imperialistic program in the Adriatic, and for the persecution of Slovenes and Croats in the occupied areas under the pretext that the Country must be defended against a "Slav-bolshevik danger". They also opposed the border agreement between Italy and the Kingdom of Serbia and Croatia. Following fascism's ascent to power they favored forced denationalization of Slovenes and Croats and the colonization of the Julian Region for the purpose of "ethnic melioration" in those areas. In Italy, a campaign for Dalmatia and plans for the destruction of Yugoslavia enjoyed support. With regard to these Italian fascist policies, the Irredentists cooperated and identified themselves completely with fascism and its expansionist plans.

The fascists realized the maximal Irredentist program after their attack on Yugoslavia in April, 1941, when Italy annexed the major part of the Adriatic's eastern coast. They continued their policy of forced assimilation in annexed areas, on the model carried out in the Julian Region. But with the downfall of fascism and the capitulation of Italy in 1943, all of these plans collapsed and Italy was again confronted with the question of borders in the Adriatic. After the liberation of Istria and the Slovenian Littoral, large numbers of Italians left these areas and moved to Italy where they formed emigré societies which, as part of their program, advocated "liberation" of these areas. These Irredentist societies carried on a campaign against New Yugoslavia, and joined the "cold war" being waged against it, and they raised the issue of Dalmatia as well as Istria. For some time they referred to the democratic ideals of the Risorgimento in their propaganda, but fascist national-imperialistic ideas gained more and more strength in their circles, so that it is not surprising that they collaborate with neo-fascists. After the signing of the London Memorandum, the Irredentists used the issue of the former Zone B in the Free Territory of Trieste, in the hope that it would again serve the Italian expansion process which with the fall of fascism had been decisively halted.